

Ten druhý výzkum aneb Dokázat nebo rozumět?

kvalitativní výzkum jako vytváření teorie
redukce v kvalitativním výzkumu
reliabilita a validita
induktivní logika
symbolický interakcionismus
fenomenologie
etnometodologie
kroky v kvalitativním výzkumu
grounded theory
teoretický vzorek
nasyčenost vzorku
techniky sběru
kritéria pro konstrukci vzorku
zúčastněné pozorování

nestandardizovaný rozhovor
osobní dokumenty
mentální mapy
polní poznámky
aplikace počítačů

Kapitola 10.

Ten druhý výzkum aneb Dokázat nebo rozumět?

Kvalitativní výzkumník:
*Mnoho lidí je dnes znuděno svou
prací a jsou...*
Kvantitativní výzkumník
(přerušuje):
*Jací lidé, kolik jich je, jak dlouho
mají takové pocity, odkud jsou...*
Kvalitativní výzkumník:
Zapomeň na to...

John Van Mahnen (Patton 1980)

10.1. Nová pravidla

Dosud jsme se zabývali asi takovýmito nálezy sociologického výzkumu:

Nižší socioekonomický status etnických minorit je očekávaným faktem v Severní Americe. Nicméně rozdíly mezi v Kanadě narozenými starými občany na jedné straně a starými Italy na straně druhé jsou daleko silnější, než jsme očekávali. Průměrné vzdělání anglicky mluvících osob v naší věkové skupině, popsané v letech formálního vzdělání je přibližně čtyřikrát vyšší než vzdělání Italů a šestkrát vyšší než vzdělání Portugalců. Dvě třetiny našeho portugalského vzorku jsou bez jakéhokoliv formálního vzdělání. Totéž je pravda jen pro desetinu Italů. Ani jediná osoba z anglického vzorku nespadá do této kategorie...Přibližně jedna třetina starých Italů je schopna komunikovat v angličtině "dobře", nebo "poměrně dobře". Jen o něco méně než jedna desetina Portugalců náleží do této kategorie. Více než třetina starých osob v portugalské subpopulaci není schopna komunikovat v angličtině vůbec.

Ale výsledky výzkumu mohou mít také docela jinou formu. Alfred Schutz ve své studii Cizinec (Schutz 1966) analyzuje proces, ve kterém se cizinec, řekněme emigrant, snaží proniknout do nové kultury, která je mu cizí. O problému jazyka říká toto:

Aby člověk mohl zvládnout jazyk jako schéma výrazu, musel v něm psát své milostné dopisy. Musí vědět jak se modlit v tomto jazyce a jak proklínat a jak říkat věci tak, aby vyjádřily každý odstín vyžadovaný danou situací.

Dr. Watson (zoufale):

Ale to přece není věda. To je snad poezie, ale určitě ne věda!

Ne tak zoufale, drahý doktore, to je jen jiný přístup k poznání sociální reality. Kvalitativní výzkum má jiné cíle, a tedy i jiná pravidla. Kvantitativní výzkum je schopen nabídnout hodně užitečné informace o mnoha emigrantech. Je schopen říci, jak zobecnitelné jsou naše výsledky, je schopen potvrdit nebo vyvrátit naše hypotézy, vypočítat, jaká je pravděpodobnost, že se mýlíme. Ale cena, kterou za tyto schopnosti kvantitativního výzkumu platíme, není nízká. Důkazem závažnosti tohoto problému jsou data o jazykových schopnostech starých Portugalců a Italů v Torontu. Ale taková data neosvětlí, co to pro člověka opravdu znamená komunikovat v jazyce, který není jeho vlastním. Dvě věty formulované Schutzem mohou nabídnout mnohem silnější vhled do lidské dimenze sociální situace, než rozsáhlá kvantitativní empirická studie. V ní je multidimenzionální sociální a lidská realita redukována na omezený počet několika málo proměnných a na malý počet analyzovaných vztahů mezi nimi.

V učebnicích můžeme najít desítky různých definicí kvalitativního výzkumu. Typická definice může znít třeba takto:

Kvalitativní výzkum je nenumerné šetření a interpretace sociální reality. Cílem tu je odkrýt význam podkládaný sdělovaným informacím.

Pro pochopení rozdílů obou těchto postupů je vhodné uvědomit si formální rozdíly cílů:

Cílem kvantitativního výzkumu je <u>testování hypotéz</u> .	Cílem kvalitativního výzkumu je <u>vytváření nových hypotéz, nového porozumění, vytváření teorie</u> .
--	---

Porovnejme si alespoň heslovitě základní epistemologické rozdíly mezi kvantitativním a kvalitativním výzkumem, vyplývající z této rozdílnosti v cílech. Podmínkou testování hypotéz je získání informace, která by byla reprezentativní pro celou cílovou populaci. Cílem kvalitativního výzkumu je porozumění. Porozumění pak vyžaduje vhléd do co největšího množství dimenzí daného problému. Rozdíly v cílech pak kladou různé požadavky na optimalizaci redukce a transformace informací. Tabulka 10.1. shrnuje základní rozdíly mezi kvantitativním a kvalitativním výzkumem z hlediska **redukce informace**.

Tabulka 10.1.

Redukce informace v kvantitativním a kvalitativním výzkumu

Kvantitativní výzkum	Kvalitativní výzkum
Omezený rozsah informace o velice mnoha jedincích	Mnoho informace o velmi malém počtu jedinců.
Silná redukce počtu pozorovaných proměnných a silná redukce počtu sledovaných vztahů mezi těmito proměnnými.	Silná redukce počtu sledovaných jedinců.
Generalizace na populaci je většinou snadná a validita této generalizace je měřitelná.	Generalizace na populaci je problematická a někdy i nemožná.

A teď se podívejme, jaké jsou rozdíly mezi oběma postupy z hlediska **transformace informace**. Především, testování hypotéz vyžaduje co nejvyšší formální srovnatelnost dat. Pro kvalitativní výzkum to však není nutné. To pak má zajímavé epistemologické následky:

Kvantitativní výzkum	Kvalitativní výzkum
vyžaduje velice silnou standardizaci. Silná standardizace zajišťuje	Standardizace v kvalitativním výzkumu je slabá a proto má kvalitativní výzkum poměrně
vysokou reliabilitu	nízkou reliabilitu
Silná standardizace vede nutně k silné redukci informace. Respondent, místo aby plně popsal svoje mínění, je omezen na volbu jediné kategorie z nabídnutého velice malého souboru kategorií. To nutně vede k poměrně	Slabá standardizace kvalitativního výzkumu, volná forma otázek a odpovědí nevynucuje taková omezení, jaká existují v kvantitativním výzkumu. Potenciálně proto může mít kvalitativní výzkum
nízké validitě	vysokou validitu.

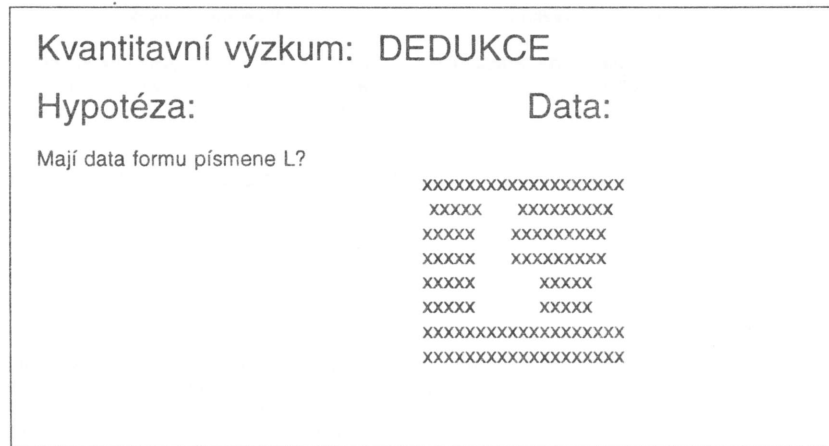
Rozdíl v cíli obou metod je však především odrážen v jejich zásadně odlišné logice:

Logika **kvantitativního** výzkumu je deduktivní. Na začátku je problém existující buď v teorii nebo sociální realitě. Tento problém je přeložen do hypotéz. Ty jsou základem pro výběr proměnných. Sebraná data jsou použita pro testování hypotéz a výstupem kvantitativního výzkumu je soubor přijatých nebo zamítnutých hypotéz. Ale to všechno už znáte, zejména ze čtvrté kapitoly.

Naproti tomu **kvalitativní** výzkum používá induktivní logiku. Na začátku výzkumného procesu je pozorování, sběr dat. Pak výzkumník pátrá po pravidelnostech existujících v těchto datech, po významu těchto dat, formuluje předběžné závěry a výstupem mohou být nově formulované hypotézy nebo nová teorie.

V kvantitativním výzkumu sbíráme jen ta data, která nutně potřebujeme k testování hypotéz. V kvalitativním výzkumu se snažíme sebrat "všechna data" (teď trochu přeháním) a nalézt struktury, pravidelnosti, které v nich existují. Můžeme si to představit třeba tak, jak je to znázorněno v grafu 10.1. a 10.2.

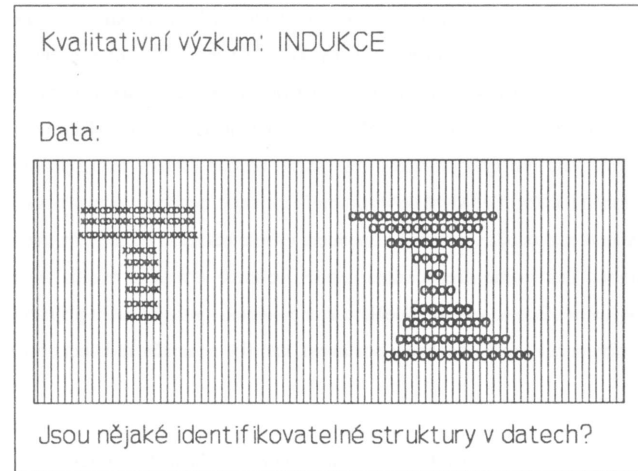
Graf 10.1.

Kvantitativní výzkum testuje hypotézy, které byly formulovány a priori. V našem grafickém znázornění pátrá po tvaru ve formě písmene L a jenom po tomto tvaru. Všechny ostatní možné konfigurace, ať již jsou sebevýznamnější, jsou v testování hypotéz naprosto neviditelné. Jen náhodně se může stát, že výsledky analýzy jsou neočekávané a upozorní nás na přítomnost něčeho, co jsme nepředpokládali a co může být pro studovaný problém důležité. Na druhé straně je však kvantitativní výzkum schopen říci, jaká je pravděpodobnost, že konfigurace v podobě písmene L skutečně v populaci existuje, jak dobře pozorovaný tvar odpovídá tvaru předpověděnému v hypotéze a jiné velice důležité informace tohoto typu.

Naproti tomu induktivní postup kvalitativního výzkumu (graf 10.2.) pátrá po jakékoliv struktuře, která existuje v proměnných v oblasti jeho zájmu. Teoreticky by kvalitativní výzkumník by neměl očekávat žádnou určitou konfiguraci. Deduktivní postup by v datech zobrazený v grafu 10.2. neobjevil žádnou strukturu, protože konfigurace v tvaru L v nich neexistuje, a po jiných tvarech kvantitativní výzkum nepátral.

Graf 10.2.

Schopnost kvalitativního výzkumu nalézt i neočekávané pravidelnosti ve struktuře dat není ovšem zadarmo. Platíme za ní omezenou schopností generalizovat naše závěry na populaci, alespoň ne těmi klasickými postupy, které již známe. A samozřejmě nejsme schopni kvantitativně definovat pravděpodobnost, že naše závěry jsou platné.

Dr. Watson:

Já tomu nerozumím. Od začátku knížky zdůrazňujeme, že přirozené systémy v sociálních vědách jsou obrovské a že není prakticky možné sebrat všechny informace. Řekl jste nám mnohokrát, že úplný popis systému není možný, že každý popis, který provedeme, bude nutně redukován. Ale logika deduktivního postupu vyžaduje úplný popis!

Tak tohle je opravdu závažná námitka. Nesmíme ale zapomenout, že posláním kvalitativního výzkumu je **porozumění lidem v sociálních situacích**. Kvalitativní výzkum by byl asi velice neohrabaným a málo produktivním nástrojem kupř. studia objektivních determinant jednotlivcovu příjmu. Naproti tomu je kvalitativní výzkum nesmírně účinným nástrojem třeba pro studium subjektivních dimenzí příjmu; např. pro studium takových otázek, jakou částku

a proč respondent považuje za vysoký příjem, co a proč by splnilo jeho materiální sny, jak vnímá příjmy jiných lidí, co by podle respondenta mělo být kritériem spravedlivého peněžního odměňování. Jistě každý z nás by byl schopen naformulovat chytré uzavřené otázky, testující hypotézy týkající se všech zmíněných otázek. Problém je ale v tom, že je velice těžké určit **předem**, které proměnné jsou pro tyto problémy relevantní. Mnohé faktory jsou opravdu nepředvídatelné. Racionální kategorie, které je výzkumník nejspíše schopen zkonstruovat, nemusí být pro respondenta rozhodující, nicméně respondent vybere některou z kategorií, když "ta jeho" nebyla zahrnuta. Tak známe středočeskou vesnici, ve které je značná rivalita mezi "dolními" a "horním koncem". Zde se zdá, že důležitou komponentou spokojenosti s příjmem je to, zda je vyšší než příjem někoho v podobném postavení, kdo žije na opačném konci obce.

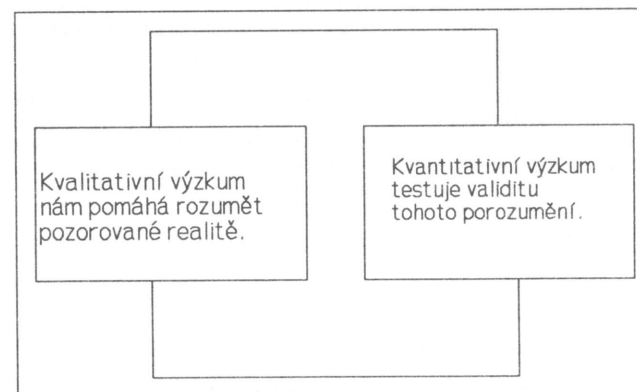
V kvalitativním výzkumu výběr proměnných není prováděn výzkumníkem. **V kvalitativním výzkumu o redukci dat de facto rozhodují zkoumané osoby.** Výzkumník vede respondenta k tomu, aby mu řekl co nejvíce o příjmu a doufá, že zkoumaná osoba vybere vše, co je pro ni relevantní. "Přirozeným systémem" tu je respondentova znalost, zkušenosti, jeho postoje, pocity, prostě subjektivní dimenze daného problému, tedy prostor, který respondent dobře ovládá. Respondent není vtlačován do předem připravených schémat. **Výzkumníkovou úlohou je pak nalézt významné struktury v množině všech proměnných, které respondent považuje za relevantní.** V tom je právě největší síla kvalitativního výzkumu.

10.2. K čemu je to dobré?

Kvantitativní a kvalitativní výzkum jsou vlastně vzájemně komplementární. Ideální epistemologická souhra mezi oběma postupy je znázorněna v grafu 10.3. Výstup z jednoho typu výzkumu je převzat druhou metodou a znalost tak může být kumulována a prohlubována v nekonečném kruhu, nebo snad lépe, spirále poznání. Ale i každá z těchto metodologií může být sama o sobě soběstačným poznávacím systémem.

Podívejme se nejdříve na možnosti spolupráce mezi oběma postupy. Tradičně byl kvalitativní výzkum považován jen za pomocnou metodu, použitelnou snad jen v předvýzkumu. Ale i tato poslušná role kvalitativního výzkumu byla, a bohužel stále ještě je, značně podceňována a zanedbávána. A to ovšem může být velice nebezpečné.

Graf 10.3.

Sociolog se často podobá cizinci, jenž vstupuje do kultury, která není jeho vlastní. Budeme se tím zabývat v příští kapitole věnované srovnávacímu výzkumu, ale příměr "cizince" platí i pro výzkum v naší vlastní zemi. Sociolog, výzkumník zabývající se výzkumem trhu, administrativní pracovník, prostě každý, kdo se musí zabývat sociálními problémy, se setkává s kulturami, nebo chcete-li se subkulturami, které jsou mu alespoň částečně cizí. Mají třeba odlišné vzdělání, prošly jiným typem socializace, patří do jiné věkové skupiny, mají jinou historickou zkušenost atd. Každá kultura, ke které přistupujeme z vnějšku, se nám může zdát podivnou a je velice snadné takovou kulturu mylně interpretovat. To je problém velice povědomý kulturním antropologům. Podívejme se tu alespoň na výňatky ze zajímavé antropologické studie.

Horace Milner: *Body Ritual among Nacirema*, *American Anthropologist*, 58 (1956), str. 503-507. Parafrazováno W.C. Levinem v *Sociological Ideas*, 1988: str. 100-101.

Nacirema mají velice extrémní zvyk, rituál zaměřený na své tělo. Tento rituál ... je založen na víře, že tělo je v podstatě ošklivé a mající tendenci k zániku. Nacirema se věnují složitým rituálům, pro které mají speciální svatyně, vestavěné do jejich sídlišť. V takové typické svatyni je řada významných objektů. Na stěně každé takové svatyně je speciálně konstruovaná skříňka, ve které jsou přechovávány magické roztoky a talismany. Ty jsou opatřovány od mocných šamanů, kteří instruuji bylinkáře, jak tyto preparáty připravit. Tyto přípravky jsou velice drahé...

Má se za to, že Nacirema věří, že ústa mají veliký vliv na sociální vztahy v této kultuře. Proto Nacirema stráví mnoho energie třením úst podivnými tyčinkami, na nichž jsou upevněny štětiny, na které je nanášena zvláštní magická substance. Nacirema věří, že pečlivé provádění těchto ceremonií jim získá přátelství. Zanedbávání této ceremonie naopak přátele odežene.

Význam jiných rituálů, zejména těch, v jejichž provádění se liší muži od žen, je daleko méně jasný. Bylo pozorováno, že muži oškrabují denně své tváře ostrými nástroji, ale význam této operace není znám. Ženy se vystavují týdně pravidelnému sebumučení, nechávajíce opékat své hlavy v malých pískách. Význam těchto rituálů je Milnerem vysvětlován masochismem této kultury.

V celku se zdá, že Nacirema jsou lidem, který je posedlý svými těly a jejich rozkladem.

Souhlasíte s Milnerovou interpretací této kultury? A pokud snad ještě někdo neidentifikoval správně tuto kulturu, měl by si přečíst jméno Nacirema pozpátku. Takováhle antropologická interpretace se nám zdá pošetilá jen proto, že analyzuje zvenku kulturu, která je nám povědomá. Jen proto jsme schopni uvidět, jak taková interpretace postrádá porozumění.

Snad ve všech výzkumech jsme cizinci, oslovující neznámou situaci. Může to být pravda třeba jen pro část naší cílové populace nebo problematický může být třeba jen určitý aspekt problému, například slovník. (Vzpomeňte si třeba na naši pohádku č.2, na tu o Egri Bikaveru!) Neznámá kultura může třeba existovat v sousedním domě. Vůbec sémantické problémy mohou být velice závažné i uvnitř našeho vlastního jazyka. Žádná společnost není zcela homogenní. C. Wright Mills (1939) upozorňuje, že v nehomogenní společnosti řeč často má svůj cíl. "Stejně" symboly jsou interpretovány různě. "Protože souřadnice sociální akce, které dávají symbolům jejich smysl, se zhroutily, tyto symboly nevyvolávají v jedné skupině stejnou odpověď, kterou vyvolávají v jiné; skutečná komunikace neexistuje. H. Blanc (1956) srovnává interview s mladou černou prostitutkou, prováděný středostavovským univerzitním studentem, s rozhovorem, prováděným Američanem ovládajícím francouzštinu s Marokáncem, který se naučil francouzsky v ulicích Casablanky.

Naše expertiza v sociálních vědách je jistě důležitá, ale není to univerzální expertiza, nepomůže nám interpretovat správně, co znamená gesto, používané ve skupinách asi tak dvanáctiletých dětí, které můžeme pozorovat z našeho vlastního okna. Plácnout si na stehno a pak podržet před břichem ruku sevřenou v pěst, je v Torontu zcela bezpečné, neutrální gesto. Ale nezkoušejte tam ukázat nikomu vztyčený prostředníček na ruce odvrácené hřbetem od vás. To je považováno za velmi vulgární urážku. Jistě, tohle nebude pro většinu z nás

závažný metodologický problém. Ale jak si můžeme být jisti, že symboly používané naším sousedem mají pro něho stejný význam jako pro nás?

A tak nám přichází na mysl velice půvabná definice experta, kterou jsme kdesi slyšeli:

EXPERT:

Někdo, kdo by rád, kdyby mohl, ale nemůže.

Tak říká těm, kteří mohou, jak by měli.

My můžeme být experty v mnoha dimenzích sociální reality, ale **v subjektivním prostoru, ve kterém jedinec pro sebe interpretuje sociální realitu a podle této interpretace také jedná, můžeme být naprostými laiky.** Nej kvalifikovanějším odborníkem pro tento prostor je jednotlivec sám. Pokud bychom se pokoušeli násilně oktrojovat náš odbornost i do tohoto privátního světa, byli bychom v situaci "experta" z našeho rámečku. Co hůře, naše závěry by mohly být zcela falešné; takové, jako ty moje ve zmíněném případě s Egri Bikaverem.

Snad nejdůležitější závěr z celé téhle diskuse by se dal vyjádřit Blumerovou výzvou sociálním vědcům (Blumer 1969, str.60): "**Respektuj podstatu empirického světa a organizuj výzkumný postup tak, aby odrážel tento respekt.**"

Jistě jste si už všimli, že tahle knížka se systematicky vyhýbá diskutování sociologických teorií. Teď ale musíme učinit výjimku. Hlavním důvodem pro to je, že kvalitativní výzkum je stále ještě novým chlapcem ve třídě, který ještě musí usilovat o to, aby definoval svoji pozici v kolektivu. My, konzervativní kvantitativní sociologové, jsme ochotni blahosklonně uznat roli kvalitativního výzkumu řekněme v předvýzkumu, ale kvalitativní výzkum jako nezávislá, soběstačná metodologie musí stále ještě bojovat o uznání. Přitom má kvalitativní výzkum široce i hluboce rozpracované teoretické pozadí. Proto se zde chceme zmínit alespoň velice stenograficky o některých jménech a školách.

Za teoretické pozadí kvantitativního výzkumu je obvykle považován **pozitivismus**. Pro kvalitativní sociologii pozitivismus nabízí jen neúplný nástroj. Bogdan a Taylor (1975) to

popisují asi takto: Pozitivisté (jako Comte nebo Durkheim) pátrají po příčinách sociálních fenoménů jen s nedostatečným ohledem na subjektivní stavy jednotlivců. Durkheim doporučuje sociálnímu vědci, aby považoval "sociální fakty", sociální jevy za "věci", které vykonávají vnější, donucující vliv na lidské chování. Teorie přijímané kvalitativním výzkumem, jako kupř. **fenomenologie**, volí jiný přístup. Ilustrujme si to několika citáty z Jack D. Douglase: (Douglas, 1970)

" Síly, které hýbají lidmi jako lidskými bytostmi a ne pouhými těly, jsou významné. Jsou to **ideje, city a motivy**."

"Výzkumník nehledá pravdu a morálku, ale porozumění."

A nádavkem ještě jeden citát z Bogdana a Taylora (1975):

"Fenomenolog vidí svět - tedy to, co lidé říkají a dělají - jako funkci toho, jak lidé svůj svět interpretují."

V příští kapitole budeme mít možnost seznámit se s klasickou fenomenologickou studií Alfreda Schutze "Cizinec". Ale to už jsem vám slíbil před chvílí.

Jiný velice zajímavý poznávací systém, relevantní pro kvalitativní výzkum je **symbolický interakcionismus**. Ten začíná v antropologii, už u George H. Meada, ale pro náš účel je spíše charakterizován jmény Herberta Blumera (zejména Symbolic Interactionism 1967), Ervinga Goffmana (Asylums 1961) a Howarda Beckera (zejména Boys in white, 1961). Symbolický interakcionismus předpokládá, že **sociální vztahy jsou budovány sociální interakcí na symbolické úrovni**. Tento přístup se nesnaží o kauzální vysvětlení sociálního fenoménu, ale o porozumění **významu** tohoto sociálního chování.

Metta Spencer velmi pěkně ilustruje ve své učebnici Foundations of modern sociology (1981), rozdíl mezi pozitivistickým přístupem a symbolickým interakcionismem. Porovnává zde dvě studie o kriminalitě mladistvých. Jedna používá klasický kvantitativní přístup. Sheldon and Eleanor Glueck (1955) porovnávali skupinu 500 mladistvých delikventů, chlapců, se srovnatelnou skupinou stejné velikosti, vybranou z nedelikventů. Studie našla, že delikventní chlapci pocházeli častěji než nedelikventi z rodin, které se často stěhovaly, z neúplných rodin,

z rodin, ve kterých měl otec špatné pracovní návyky, nebo z rodin s problémy alkoholismu. Jinak řečeno, studie identifikovala řadu objektivních determinant delikvence. Druhá studie byla velice odlišná. I když se studie Sykese a Matzy (1957) zabývala také delikventní mládeží, nezamýšlela nalézt příčiny delikvence. Jejím cílem bylo zjistit, jak delikventi překonávají pocit viny racionalizací svých akcí. Zkoumaní chlapi ospravedlňují svoje jednání příčinami, které jsou pro ně validní, ale které jsou neplatné v legálním systému společnosti obecně. Tak mladistvý delikvent popírá, že jeho oběť je skutečně obětí. Mugger (mugging = pouliční loupež s použitím násilí) může věřit, že oběť "to začala", že napadený "si o to říkal". Delikvent se vidí v roli Robina Hooda, Jánošíka. Sykes a Matza se nepokoušeli nalézt kauzální determinanty kriminality. Obě studie měly velice odlišné cíle a velice odlišnou metodologii, ale rozhodně nikdo nepochybuje, že obě mohou být velice užitečné.

Budete-li mít možnost, určitě si přečtěte něco z prací symbolických interakcionistů; třeba Goffmana, "Asyly". Nejenže nám tato kniha nabídne zajímavý vhled do problémů "totální instituce" (v tomto případě do psychiatrické léčebny), ale zároveň nás seznámí s některými zajímavými aspekty zúčastněného pozorování.

Ovšem symbolický interakcionismus není jedinou teorií, která zdůrazňuje, že výzkumník má naslouchat zkoumaným osobám, místo aby je nutil vybrat alternativu z předem zkonstruovaného seznamu alternativních odpovědí. Velice zajímavý přístup představuje **etnometodologie**.

Jméno "etnometodologie" je poněkud zavádějící. Není to žádná metoda sociologického výzkumu, ale **studie metod, které lidé používají, aby dali smysl situacím denního života**. Je to studie metod a pravidel "common-sensuálního" porozumění. Výsledky etnometodologického vyšetřování se značně liší od jiné sociologické produkce. Někteří z nás dokonce věří, že je to disciplína sociologii velice příbuzná, ale ne s ní totožná. Avšak mnohé z jejich výzkumných postupů jsou zajímavé a inspirující pro každého z nás. Jejich zakladatel Harold Garfinkel v knize Studies in Ethnomethodology (1967) shrnul řadu důležitých a metodologicky zajímavých studií.

Pro studium metod interpretace v profesionálním a laickém nalézání faktů vyvinul Garfinkel (str. 76 - 103) mimo jiné tento experiment. (Hned uvidíte, že z hlediska terminologie v naší knize to byl spíše quazi-experimentální postup.) Studenti byli informováni, že katedra

psychologie hodlá testovat alternativu psychoterapie, která by pomáhala studentům řešit jejich osobní problémy. Každý student se setká s "konzultantem" (ve skutečnosti s experimentátorem) individuálně. Studenti byli požádáni, aby nejdříve promysleli pozadí problému, ve kterém potřebují pomoc. Pak měli klást konzultantovi otázky, které mu dovolí odpovědět "ano", nebo "ne". Konzultant naslouchal otázkám a dával odpovědi z oddělené místnosti, a se studenty byl spojen interkomunikačním systémem. Poté, co student popsal svůj problém, položil konzultantovi prvou otázku. Po standardní pauze odpověděl "konzultant" "ano" nebo "ne". Poté podle instrukce student vypnul svůj mikrofon, údajně proto, "aby konzultant neslyšel jeho poznámky" a pak nahrál svůj komentář ke konzultantově odpovědi. Tento postup se opakoval pro všechny studentovy otázky. (Studenti byli informováni, že "většina lidí pokládá alespoň deset otázek".) Po skončení takového dialogu byl student požádán, aby shrnul své dojmy, a pak následoval interview, "debriefing".

Asi už tušíte, že "konzultant" - experimentátor četl odpovědi z listu se stejnou frekvencí "ano" a "ne" a pořadí "ano" a "ne" odpovědí bylo generováno z tabulek náhodných čísel. "Konzultantovy" odpovědi tedy neměly vůbec žádný vztah ke studentovým otázkám. Přesto studenti byli schopni dát smysl těmto nesmyslným odpovědím; interpretovali je jako skutečné odpovědi na své otázky a byli s výsledky "konzultace" spokojeni.

Toto je nesmírně elegantní metoda jak studovat metody toho, jak lidé dávají smysl situacím denního života. Garfinkelova interpretace těchto výsledků je neméně elegantní a stojí za přečtení. Ale pozor, autorův jazyk není zrovna nejlhčf.

Jiná zajímavá série metodologických postupů byla připravena pro studium podmínek běžného porozumění nejběžnějším situacím denního života. Garfinkel zdůrazňuje, že taková komunikace je v podstatě velice nejasná a neúplná; nicméně účastník takové diskuse rozhořčeně odmítne žádost o zpřesnění takové komunikace.

Garfinkel (str. 35 - 75) požádal o spolupráci své studenty. Požádal je, aby se pustili do rozhovoru se známým nebo přítelem, aniž by se zmínili, že se jedná o experiment. Ale v průběhu tohoto rozhovoru studenti měli za úkol požádat partnera v rozhovoru, aby vysvětlil význam svých nejběžnějších poznámek. Zde jsou alespoň dva příklady záznamů takových rozhovorů:

(Partner)	-Ahoj, jak se má tvoje dívka?
(Experimentátor)	-Co máš na mysli tím, "jak se má"? Myslíš fyzicky, nebo duševně?
(P)	-Myslím prostě, jak se má. Co je s tebou? (P. vypadá nazlobeně.)
(E)	-Nic, jen bych chtěl, abys mi vysvětlil, co jsi měl na mysli.
(P)	-Ale nic. Co se děje s tvou žádostí na medicínu?
(E)	-Co znamená to "co se děje"?
(P)	-Vždyť ty dobře víš, co myslím.
(E)	-Ne, opravdu nevím.
(P)	-Co je s tebou? Je ti špatně?

A zde je druhý protokol z tohoto experimentu:

(P)	(Mává přátelsky:)
	-Jak se máš?
(E)	-Jak se mám vzhledem k čemu? Zdraví, peníze, škola, stav mé mysli, moje...?
(P)	(Rudý v tváři; ztrácí náhle kontrolu nad sebou:)
	-Podívej se, já jsem chtěl jenom být zdvořilý. Já vyloženě kašlu na to, jak se máš.

Jindy Garfinkel studoval, jakou roli hraje přiměřenost pro správnou interpretaci komunikace (str. 47-49). Studenti byli instruováni, aby si doma, po dobu asi tak čtvrt hodiny až hodinu představovali, že jsou podnájemníky. Byli instruováni, že se mají chovat formálně a zdvořile. Měli být neosobní, používat formální oslovení a mluvit jen tehdy, když byli osloveni. V případech, kdy byli studenti schopni hrát tuto roli přesvědčivě, reagovala rodina ohromením, údivem, šokem, strachem a hněvem. Členové rodiny se dožadovali vysvětlení: Co do tebe vjelo? Vyhodili tě ze školy? Jsi nemocný? Co se vytahuješ? Proč se zlobíš? Zbláznil ses, nebo jenom blbneš?

Ovšem Garfinkelovi studenti dopadli ještě docela dobře, líp než jeden můj student v Torontu. Reakce jeho otce byla tak prudká, že byl - naštěstí jen dočasně - vyhozen z domu.

Možná máte pocit, že kvalitativní výzkum je něco, čím se nehodláte nikdy zabývat. Přesto si přečtěte, budete-li mít příležitost, něco z téhle literatury. Máte-li dojem, že vaše angličtina není ještě zralá pro Garfinkela, zkuste třeba Jacka D. Douglase (1971) Understanding Everyday Life. Je dobře vědět, jak se to dělá jinak. Zůstaneme-li jen uvnitř své vlastní metodologie, hrozí nám nebezpečí, že budeme náležet mezi ty, o nichž Filstead (1970) říká, že "měří všechno a nerozumí ničemu."

10.3. Strategie

Bogdan a Taylor (1975) říkají o metodologii kvalitativního výzkumu toto:

Termín kvalitativní metodologie se vztahuje k výzkumným procedurám, které produkují deskriptivní data: psaná nebo mluvená slova lidí a jejich pozorovatelné chování.

Doufám, že už víme dost o epistemologii kvalitativního výzkumu než abychom se domnívali, že produktem kvalitativního výzkumu je pouhý popis. Popis je jen prvním krokem k porozumění. Taylorův a Bogdanův termín "deskriptivní" spíše zdůrazňuje respekt, se kterým kvalitativní výzkumník musí zacházet s daty relevantními pro tento typ výzkumu: minimalizovat možnosti zkreslení v průběhu výzkumných procedur.

Kvalitativní výzkum může minimalizovat mnohá zkreslení snáze, než výzkum kvantitativní. Data nejsou sešněrována do korzetu předem připravených kategorií a hypotéz. V terminologii naší knihy to znamená, že redukce dat v kvalitativním výzkumu je daleko slabší než v kvantitativním. (To ovšem naplatí o redukcí počtu pozorovaných případů; ale o tom budeme hovořit za chvíli.) Data v kvalitativním výzkumu procházejí mnohem menším počtem transformací. Kvalitativní výzkum má tedy větší naději předejít kontaminaci dat výzkumem samotným, a tuto přednost si pečlivě střeží.

Toto jsou v podstatě nejběžnější techniky sběru informací v kvalitativním výzkumu:

1.	zúčastněné pozorování
2.	nestandardizovaný rozhovor
3.	analýza osobních dokumentů

Jistě vidíte, že tyto techniky se neliší od technik, o kterých jsme hovořili v souvislosti s kvantitativním výzkumem. Všechny mohou, a někdy také jsou, v kvantitativním výzkumu používány. Rozdíly mezi kvantitativním a kvalitativním výzkumem v technikách sběru informací nejsou podstatné. Podstatný rozdíl je však v kontextu, v jakém jsou používány, a ve strategii jejich aplikace.

Především kroky kvalitativního výzkumu jsou jiné než v kvantitativním:

<p>Kvantitativní výzkum: VSTUP Teorie</p> <p>1. Pracovní hypotézy</p> <p>2. Konstrukce vzorku</p> <p>3. Sběr dat</p> <p>4. Analýza dat</p> <p>VÝSTUP: Testované hypotézy, ověřená nebo zdokonalená teorie.</p>	<p>Kvalitativní výzkum VSTUP: <u>Sociální problém</u></p> <p>1. <u>Terénní výzkum,</u> <u> který zahrnuje souběžné vytváření</u> <u> vzorku, sběr dat, analýzu a interpretaci</u></p> <p>VÝSTUP: <u>Hypotézy, "grounded theory"</u></p>
--	--

Jeden rozdíl je zřetelný na první pohled. Konstrukce formálních pracovních hypotéz v kvalitativním výzkumu přirozeně neexistuje. Kvalitativní výzkum je daleko méně atomizován, má daleko méně oddělených operací. Ale neméně důležitý je fakt, že všechny operace jsou prováděny paralelně, v jediném kroku.

Glaser a Strauss (1967) uvedli do sociologie koncept a strategii "grounded theory". Termín "grounded theory" by bylo snad nejlépe přeložit jako dobře podloženou teorii, teorii, která stojí oběma nohama na pevné zemi. Je sice svůdné přeložit tento termín doslovně jako "uzemněnou teorii", ale nejlepší bude ponechat tento termín v jeho původním anglickém znění. Název není důležitý, ale strategie, vyvinutá těmito dvěma autory, je pro pochopení logiky kvalitativního výzkumu velice důležitá.

V podstatě se tu jedná o strategii, jak vyvinout teorii přímo z existujících dat, bez použití jakýchkoliv předem připravených kritérií pro to, která data mají být vybrána. Jedná se o vyvinutí teorie ryze induktivním procesem, bez pomoci předem připravených hypotéz. Tato strategie se radikálně odchyluje od postupů "normální vědy", jak byla definována Kuhnem a o

kteř jsme hovořili v prvé kapitole. Normální věda je - s výjimkou řídkých období "vědecké revoluce" - v podstatě testováním existujících teorií, jejich rozšiřování na nové, poněkud odlišné pole. Naproti tomu pro "grounded theory" není východiskem formalizace teoretického problému, ale existence problému sociálního. Vlastní výzkum začíná obvykle **narrativem** - osobní výpověďí toho, kdo tento problém prožívá, jeho osobním **accountem** - vylíčením - tohoto problému. Tak východiskem pro problémy kriminality mládeže nejsou teorie kriminality, ale osobní výpověď mladého delikventa, jeho vylíčení, jeho vlastní definice problému. **V kvalitativním výzkumu mizí hranice mezi rolí výzkumníka a rolí zkoumané osoby, oba jsou rovnocennými partnery.**

Strategie Glaser a Strausse je budována kolem dvou základních konceptů:

1. "theoretical sampling" - vytváření teoretického vzorku a
2. "constant comparative method" - metoda konstantního srovnávání

Autoři definují "theoretical sampling" jako

proces sběru dat s cílem vytvořit teorii, ve kterém výzkumník současně sbírá data, kóduje a analyzuje je, rozhoduje, kde sbírat další data tak, aby mohl rozvíjet vynořující se teorii (str. 45).

Celý tento proces je kontrolován jen a jen vynořující se teorií a ne něčím apriorně definovaným. Struktury vynořující se v tomto procesu jsou předběžně kategorizovány a analyzovány. Jsou vytvářeny předběžné hypotézy a analytické koncepty. Pak jsou sbírána data od jiných jedinců, patřících třeba do jiné subpopulace. Každým dalším krokem výzkumu jsou tyto kategorie, hypotézy a koncepty upřesňovány, měněny nebo nahrazovány novými. Tento proces pokračuje s novými soubory dat tak dlouho, až nová informace nevede k dalším změnám. Tehdy můžeme říci, že výzkum je **teoreticky nasycen**.

V kvalitativním výzkumu výzkumník neví, kolik jedinců a z kolika skupin bude interviewovat. Pokračuje, dokud nedosáhl teoretické saturace:

Saturace znamená, že už nejsou nalézána žádná data, která by mohla být použita pro formulování dalších kategorií. Když výzkumník vidí vynořovat se opět a opět shodné vzorce, začíná být empiricky přesvědčen, že koncept je teoreticky saturován. Nyní se výzkumník snaží rozšířit diverzitu dat tak široce, jak je jen možné prostě proto, aby se ujistil, že saturace je založena na nejširším možném rozsahu dat...

Aby dosáhl saturace, výzkumník maximalizuje diference ve výběru zkoumaných skupin, aby tak našel co nejširší variatu daného konceptu... Saturace nemůže být nikdy dosaženo studiem jediného problému v jediné skupině (str. 61-62).

Mimochodem, nepřipomíná vám koncept teoretické saturace něco, o čem jsme hovořili v kapitole 5.? Chceme-li vytvořit vzorek nejvlivnějších osob v obci, ptáme se těch zjevně nejdůležitějších (starosta, kněz) na jména dalších vlivných osob, a těm opět položíme shodnou otázku. Když odpovědí na tuto otázku přinášejí už jen jména, která známe, víme, že máme slušný vzorek nejvlivnějších lidí v obci; náš vzorek je teoreticky nasycen.

Další základní komponent Glaserovy a Strausovy strategie je **metoda konstantního srovnávání**:

Je-li cílem výzkumníka vytváření teoretických idejí... pak se nemůže omezit na tradiční postup, nejdříve kódování a pak na analýzu dat. Když výzkumník v procesu vytváření teorie prohlíží svůj materiál, neustále své teoretické koncepty přeskupuje a reintegruje...

Účelem metody konstantního srovnávání, současné aplikace kódování a interpretace, je vytvářet teorii systematichtěji, než tomu je při druhém přístupu [testování hypotéz] (str. 102).

Pro nás, pro mne, který píše tuto knihu, a pro vás, kteří ji dotváříte do její konečné podoby tím, že přijímáte, přetváříte nebo odmítáte její myšlenky, má metoda konstantního srovnávání zejména tento důležitý význam: **metodologie výzkumu není vytvářena předem, ale v průběhu sběru dat**. Struktury, které se vynoří v datech, jejich předběžná interpretace, vede výzkumníka k formulování nové otázky, kterou bude pokládat v tomto nebo v následujícím rozhovoru. Výsledky jednoho rozhovoru mohou vést k volbě příštího respondenta, k rozhodnutí, že může být použita i jiná technika sběru dat. Můžeme se rozhodnout, že volný

rozhovor doplníme nebo nahradíme analýzou osobních dokumentů, nebo se můžeme rozhodnout (předběžně!), že optimálním postupem pro získání oné části informace, jejíž relevantnost vyvstala v rozhovoru, který jsme zaznamenali dnes dopoledne, bude zúčastněné pozorování. Zkrátka, **metodika kvalitativního výzkumu je definitivní teprve tehdy, když bylo dosaženo teoretické saturace**, když už další data nepřispívají k lepšímu porozumění danému konceptu.

Tato úžasná flexibilita kvalitativního výzkumu není zadarmo. Vytváří v úvodních metodologických kursech nespravedlivé podmínky pro studenty preferující kvalitativní přístup. Příprava jednoduchého výzkumného projektu je nutnou součástí takového kursu. Většina slušných profesorů vyžaduje od studentů jen podrobný plán, podrobnou analýzu metodologie, která by měla být použita a nevyžaduje sběr dat. Bohužel tuhle výhodu nelze poskytnout těm, kteří se rozhodli pro kvalitativní výzkum. Konstruovat metodologii bez sběru dat není pro kvalitativní výzkum prostě možné. Ve "skutečném světě", který rozhoduje ne o známkách, ale o korunách nebo dolarech, může nemožnost předložit předem podrobný výzkumný plán, být rozhodující příčinou odmítnutí výzkum financovat. Naštěstí, v několika posledních letech se tato situace - alespoň v institucích zvyklých dotovat sociální výzkum - začíná zlepšovat.

Další, a tentokrát daleko závažnější, problém spojený s úžasnou flexibilitou kvalitativního výzkumu je to, že zde není možné aplikovat standardní postupy pro kontrolu reliability výsledků. Cílem kvalitativního výzkumu není ověření teorie, ale její vytváření:

...metoda konstantního srovnávání není designována tak (jako metody kvantitativní analýzy) aby zaručila, že dva výzkumníci pracující nezávisle na totožných datech dosáhnou shodných výsledků.

Ovšem když dva výzkumníci použijí stejnou výchozí perspektivu, dojdou ke srovnatelným výsledkům.

Koncept reliability tak jak jsme o něm hovořili v předchozích kapitolách, tu není aplikovatelný. Věrohodnost kvalitativního výzkumu je ustavena jinak. Je dána naprostou jasností analytického procesu, jehož každý krok je v publikaci předložen čtenáři a jeho logická správnost může být sledována i laikem.

Výzkumník obvykle předkládá charakteristické příklady a někdy, když usiluje o předběžný důkaz i různé hrubé tabulky... Může citovat z interview, nebo z rozhovorů, které zaslechl. Může zahrnout dramatické segmenty, které v terénu zaznamenal do svého polního deníku. Může citovat kritické fráze poskytnuté informátorem. Může popsat události a jednání lidí a často poskytne alespoň základní popis míst a prostorů, ve kterých zkoumal. Někdy nabídne i osobní výpověď o osobní zkušenosti z výzkumu. (Str. 228-229)

Jen takováto zevrubná, průzračná a jasná prezentace zahrnující nejen závěry, ale reprodukcující krok za krokem, jak k nim výzkumník dospěl, zvýší věrohodnost výzkumu v očích čtenáře.

Dr. Watson:

Když není možné konstruovat metodologii kvalitativního výzkumu jinak než při sběru dat, tak jak je možné napsat tuhle kapitolu, nebo dokonce celé knihy o kvalitativní metodologii?

Tohle je chytrá otázka. Je sice možno říci, že to jsou knihy formulující pravidla, jak v průběhu výzkumu vytvářet tuto metodologii. Ale náš přítel Watson nás přivedl k docela zajímavému aspektu, že kvalitativní výzkumník může popsat svoji metodologii jako výsledek kvalitativního výzkumu o této metodě. Je zajímavé, že Glaser a Strauss se o tom zmiňují jen v poznámce pod čarou:

Nejaktivnější z kvalitativních výzkumníků mohou napsat metodologický článek "z hlavy", bez jakéhokoliv sběru dat a jejich kódování, protože jednoduše tento výzkumník ví, co ví; prožil zkušenost výzkumu a byl úspěšný. Lidé mu budou věřit, protože prošel touto zkušeností. Když výzkumník píše takový článek, provádí prostě **terénní výzkum sám na sobě**. (str. 227).

Pročtete si prosím tenhle odstavec ještě jednou. Ne proto, že je to hezká odpověď na Watsonovu otázku, ale proto, že odráží některé důležité vlastnosti kvalitativní metodologie.

Teď už můžeme opustit svět strategie pro kvalitativní výzkum a vrátit se do techničtějšího světa výzkumných technik.

10.4. Jak se dělá kvalitativní výzkum

Vzorek

Všechno tu bude trochu jinak, než jsme o tom hovořili v předchozích kapitolách. Nebo skoro všechno. Co hůře, budeme používat stará slova, ale jejich obsah bude jiný. V kvantitativním výzkumu je konstrukce vzorku prvou technickou operací, dokončenou předtím, než zahájíme jiné terénní operace. V kvalitativním výzkumu je to pouze rozhodnutí, se kterým jedincem budeme hovořit nejdříve, nebo studiem kterého osobního dokumentu začneme atd. Rozhodnout o tom, který případ budeme studovat jako další, můžeme tehdy, když jsme interpretovali první případ. Výsledky této první analýzy nám pomohou se rozhodnout, na jaký úsek dat, na jakého jedince, instituci, dokument atd. bychom se měli zaměřit v druhém kroku. Vzorek je vytvořen teprve tehdy, když jsme dosáhli úplné saturace. Ale pozor, cíle konstrukce vzorku jsou zásadně jiné v kvalitativním výzkumu než v kvantitativním:

Cílem konstrukce vzorku v kvantitativním výzkumu je reprezentovat **populaci jedinců**.

Cílem konstrukce vzorku v kvalitativním výzkumu je reprezentovat **populaci problému, populaci jeho relevantních dimenzí**.

Tedy teoretická saturace vzorku se v kvalitativním výzkumu netýká jedinců. Nechceme zde seskupit soubor určitých jedinců. Jenom když aplikujeme teoretickou konstrukci vzorku v kvantitativním výzkumu, řekněme při použití "snow-ball technique", je cílem "nasytit" seznam určitých jedinců. V kvalitativním výzkumu je vzorek nasycen tehdy, když další data nepřinášejí nic nového, dejme tomu k poznání, jak jsou prodavači trénování v umění přesvědčit zákazníka. Nebo když už další data nepřinášejí nic nového k poznání toho, jak se mění role absolventa univerzity v roli středoškolského učitele. Úvahy o rozšíření vzorku mohou vést k rozhodnutí zahrnout do výzkumu pozorování toho, jak se změnil styl oblékání nového učitele, ale také, a to především, na úvahy o univerzalitě průběžných závěrů. Je to,

co jsme našli o nových středoškolských učitelích češtiny aplikovatelné také na učitele matematiky? Jsou podomní prodavači encyklopedií indoktrinováni k stejným hodnotám jako podomní prodavači vysavačů?

Sběr dat: zúčastněné pozorování

Zúčastněné pozorování bývá definováno asi takto:

Zúčastněné pozorování

je styl výzkumu, ve kterém výzkumník participuje na každodenním životě lidí, které studuje.

Zúčastněné pozorování může být někdy aplikováno i v kvantitativním výzkumu. Výzkumník přijímá třeba roli posluchače na veřejné přednášce proto, aby skryl svoji pravou totožnost pozorovatele, který studuje technikou standardizovaného pozorování efekt expozice názorných pomůcek. Role zúčastněného pozorování v kvalitativním výzkumu je mnohem náročnější. Skrytí pozorovatele tu není konečným cílem. Participace na životě zkoumané skupiny je především nástrojem k porozumění problémům lidí, nástrojem k pochopení situace; výzkumník se ponoří do života lidí a situací, kterým se snaží porozumět.

Stupeň toho, jak dalece se výzkumník ztotožní se studovaným prostředím, může být různý. Tradičně bývá stupeň ztotožnění definovaný v těchto kategoriích:

- úplný pozorovatel
- pozorovatel jako participant
- participant jako pozorovatel
- úplný participant

Tyto kategorie bychom si měli představit spíše jako arbitrárně zvolené body na spojité škále, než jako striktně oddělené koncepty. Podívejme se na tyto body blíže.

Úplný pozorovatel:

Zde je pozorovatel spojen se zkoumanou skupinou jenom prostorově. Jeho identita jako pozorovatele je členům skupiny známa. Výzkumník může věnovat všechnen svůj čas pozorování, ovšem jeho přítomnost může ovlivnit chování pozorovaných osob. Vzpomínáte na hawthornský efekt? Chcete-li drastičtější příklad, vzpomeňte na Gogolova Revizora. Stupeň ztotožnění je slabý, ale ovšem i pouhá znalost prostředí může zabránit některým omylům v interpretaci.

Pozorovatel jako participant

Výzkumník je v sociální interakci se členy skupiny, ale nepředstírá, že je skutečným participantem. Typickým příkladem je kulturní antropolog v domorodé vesnici. W.F. Whyte (1955), ve své dnes již klasické kvalitativní studii pouličního gangu italských chlapců v Chicagu přijal roli historika, studujícího historii italské menšiny v městském obvodu. Jeho pravá identita jako sociologa studujícího gang byla známa jen vůdci gangu. To je kniha, která určitě stojí za přečtení. Nejen pro svůj obsah a svoji metodu, ale také jako historický dokument toho, jak těžko se kvalitativní výzkum prosazoval jako legitimní metoda produkce sociologické znalosti: téměř třetina knihy je věnována úvodu, který obhajuje použitelnost této metody. Tento úvod obsahuje také některé v podstatě nedůležité tabulky jako daň převládající tradici pozitivistického výzkumu.

Participant jako pozorovatel

Výzkumník plně participuje na životě skupiny, ale nezatajuje, že také dělá výzkum. Dobrou metaforou by mohl být novinář nebo fotograf na vysokohorské nebo polární expedici. Míra identifikace a tedy i pravděpodobnost rozumět skupině je značná. Zde se vynořuje ovšem nové nebezpečí, to kterému antropologové říkají "go native", státi se domorodcem, ztratit nezbytný odstup objektivního vědeckého pozorovatele. To je opět jeden

z paradoxů, tak běžných v sociálním výzkumu: abychom porozuměli, musíme se snažit docílit maximálního ztotožnění, ale přitom sympatie, které mohou být takovým ztotožněním vyvolány, nám nesmí bránit v objektivní analýze.

Úplný participant

Výzkumník přijímá plně roli člena skupiny, kterou hodlá studovat. Jeho role výzkumníka není ve skupině známa nikomu. V principu to zní velmi jednoduše, ale realizace může být velice složitá nebo nemožná. Čas a příležitost k pozorování může být silně omezena. Pravděpodobnost "going native" je vysoká. Víme o příkladu důstojníka, který v zúčastněném pozorování přijal úlohu vojína základní služby. Jeho ztotožnění s touto rolí bylo tak silné, že se po několika dnech dostal do velice vážných disciplinárních konfliktů. Zkušenost několika týdnů v roli vojáka základní služby byla pro něj tak ořesná, že se vzdal svého velice dobře placeného povolání.

Proniknout do některých skupin může být nemožné, kupř. vzhledem k věku nebo rase cizlové skupiny. Někdy jsou tyto problémy překonávány velice komplexními a nákladnými postupy. Ve výzkumu základního výcviku nováčků U.S. Air Force (Sullivan, Queen & Patrick, 1969) byl použit jako pozorovatel šestadvacetiletý důstojník z povolání. Aby mohl přesvědčivě přijmout roli 19 let starého nováčka, byl podroben pečlivé přípravě. Byla pro něho připravena "cover story", detailně vypracovaný falešný životopis. Byl učen žargonu mladých lidí v oblasti, ze které podle fiktivního životopisu pocházel. Musel povinen ztratit 35 liber váhy a podrobit se menší plastické operaci. V terénu byla pro něho vybudována tajná podpůrná síť, sestávající z antropologa, psychologa a sociologa z blízké university. Publikované výsledky podle našeho názoru naprosto neodpovídají vynaloženému úsilí. Přesto pro nás je tato studie důležitá. Ukazuje, jak nepříjemně blízko může být tento typ zúčastněného pozorování roli vyzvědače nebo policejního agenta.

S rolí úplného participanta jsou tedy spojeny závažné etické problémy. Úlohou výzkumníka je rozumět, ne soudit. Je tedy povinen respektovat etická kritéria skupiny, kterou se rozhodl studovat, i když jsou mimo hranice legality.

Naštěstí jsme ještě neslyšeli o sociologovi, který by se změnil v udavače. Ale je možné, že naše výzkumné aktivity, nebo publikované výsledky mohou vzbudit pozornost zodpovědných činitelů a tak náš výzkum může mít pro zkoumané jedince neblahé následky. Laud Humphreys (1967) studoval problém neosobního homosexuálního sexu a mužské prostituce v době, kdy homosexualita byla v místě výzkumu trestným činem. Některé z výzkumných postupů mohly vést k identifikaci homosexuálních jedinců a tak je ohrozit. Z tohoto hlediska byla tato jinak velice zajímavá a důležitá studie právem kritizována.

Termín "zúčastněné pozorování" může zavádět. Tento postup se neomezuje na pouhé pozorování, ale zahrnuje všechny techniky sběru kvalitativních informací, pokud jsou ovšem aplikovány v kontextu participace. Patří sem především

- pozorování,
- interview se zkoumanými osobami.
- interview s informátory,
- analýza osobních dokumentů, ale i
- sama participace, sebereflexe výzkumníka, jak tuto participaci prožíval.

Podívejme se alespoň stručně na některé z těchto technik, které se poněkud liší od aplikací v kvantitativním výzkumu.

Nestandardizovaný interview

je definován Babbie (1979) takto:

Nestandardizovaný rozhovor

je interakce mezi tazatelem a respondentem, pro kterou má tazatel jen velice obecný plán. Tento plán **nezahrnuje** výčet otázek, jejich znění ani jejich pořadí.

Takový plán je jen pouhý skeleton, kterému dá obsah a živou formu teprve **interakce** s respondentem. Následující otázka je zrozena z odpovědi na otázku předchozí. Bylo by možné říci, že v kvalitativním výzkumu je respondent v plném smyslu slova spoluautorem výzkumu, spoluautorem znění otázek.

Osobní dokumenty

Bogdan a Taylor (1975) ve své snad vůbec nejužitečnější knize o technikách kvalitativního výzkumu (Introduction to Qualitative Research Methods: a Phenomenological Approach to the Social Science) řadí interview a analýzu dokumentů pod společné záhlaví. Proč, to vysvětluje z jejich definice osobních dokumentů:

Osobní dokument

je respondentova osobní popisná výpověď o vlastním životě, nebo části tohoto života, nebo jednotlivcová úvaha o určité události, nebo problému. Konkrétněji řečeno, jde o takové materiály jako autobiografie, deníky, dopisy a dlouhé nestandardizované rozhovory, zapsané doslovně (str. 96).

My se však domníváme, že množina dokumentů, použitelných v kvalitativním výzkumu je mnohem širší. Může zahrnovat téměř všechny dokumenty používané v kvantitativním výzkumu, s výjimkou těch, které jsou jenom silnou sumarizací a redukcí původních dat (jako jsou kupř. úřední statistiky apod.) Podmínkou však je to, že tyto dokumenty neslouží k testování hypotéz, že jsou materiálem, ve kterém pátráme po existujících strukturách. Mezi použitelné dokumenty patří třeba fotografie, nápisy na stěnách šaten a záchodků, anekdoty, kreslené výpisy, fotografie, filmy atd. Ovšem nejdůležitější je použití těchto dokumentů v kombinaci s výpovědi toho, kdo tyto dokumenty vytvořil nebo který je díky svému životopisu "expertem" na interpretaci takovýchto artefaktů. Rodinné fotografie mohou být velice účinným stimulem, chceme-li získat respondentovu "life history", subjektivní vylíčení jeho osobního života.

Pohádka pro odrostlejší děti 19.

Kdo je vlastně Servít?

V pozdních padesátých a i v šedesátých letech byl všudypřítomný nápis "Servít je vůl!" Začalo to kolem techniky a kolem univerzity, pak po celé zemi. Viděli jsme ten nápis ve vrcholové knížce na Ostrém štítu v Tatrách, na plotě rybářské hospody v docela zapomenuté polské vesnici na Baltu, slyšeli jsme, že byl viděn na Eiffelovce (a to byla ještě doba velmi omezeného cestování!) a víme pozitivně, že se objevil i na chodbě jídelny na sovětské polární stanici Mirnyj v Antarktidě.

Jenom poměrně málo lidí vědělo, o kterého Servíta se jednalo. (To byli většinou studenti techniky z Dejvic.) Více lidí mylně - a my se domníváme, že i velice nesprávně - věřilo, že se jedná o profesora práva nebo rektora univerzity. Ale naprostá většina, desetitisíce lidí, nevěděla, nestarala se, a psala a psala...

Tohle je pohádka s otevřeným koncem. Závěr k ní by mohl být vytvořen kvalitativní analýzou. Co to tehdy znamenalo psát, že jakýsi Servít je vůl? Byla to jenom recese nebo forma neadresného protestu? Nebo to byl výraz solidarity s nějakou, velice volně definovanou, skupinou? Význam (to jest subjektivní význam) toho tvrzení zná, nebo cítí jen ten, kdo psával tuhle okřídlenou větu. Škoda, že nikdo takovou studii neudělal. Ale možná, že ještě není pozdě. Pamětníci ještě žijí a pamatují si. I když jejich interpretace bude odrážet zkušenosti uplynulých desetiletí, výsledky takové analýzy by mohly vést k definování konceptů a kategorií, užitečných k pochopení studentské generace 1960+ viděné sama sebou víc než o dvě desetiletí později.

Cvičení 10.1.

V předchozím odstavci je obsaženo něco, co by mohlo být interpretováno jako smrtelný hřích proti duchu kvalitativního výzkumu. Můžete identifikovat tento hřích?

Výpověď zkoumané osoby nemusí být jenom verbální. Zajímavá a užitečná může být aplikace **mentálních map**. Sociální geografové je používají kupř. k vyjádření toho, jak lidé vnímají své geografické okolí. Mapy tu jsou používány zejména k tomu, aby shruly informaci o

mnoha jedincích, aby vyjádřily (třeba systémem vrstevnic), jak intenzivně lidé preferují oblasti z určitého hlediska.

V kvalitativním výzkumu nás zajímá, jak jedinec vnímá určitý prostor. Můžeme respondenta třeba požádat, aby nakreslil jednoduchou mapu okolí, ve kterém žil, když začal chodit do školy, mapu okolí, ve kterém byl nejšťastnější, nebo ho požádat, aby nakreslil mapu místa, kde se cítí doma. Zajímá nás, co je zahrnuto, zdůrazněno, ale i to, co nebylo zahrnuto, co bylo ignorováno a potlačeno. Přirozeně respondentova vlastní interpretace mapy je nejdůležitějším komponentem tohoto postupu. Mentální mapy byly účinně použity kupř. ve výzkumu o dimenzích etnicity u starých emigrantů (Disman, Milada 1985).

I věci, prosté předměty denní potřeby, památky, mohou být účinným východiskem pro kvalitativní analýzu. Dismanová (1988) studovala, co si lidé přinášejí s sebou do domovů důchodců. Tato analýza vedla k identifikování důležité analytické kategorie "kontinuity", která položila závažné otázky k dosti široce přijímané Kastenbaumově teorii o znovobjevení se etnicity u emigrantů v pozdních letech jejich života.

Veliká flexibilita kvalitativního výzkumu se zračí i v širší palety prostředků, které má výzkumník k dispozici. Zdaleka jsme se nepokoušeli o jejich výčet, chtěli jsme jen naznačit, že i za hranicemi kvantitativního výzkumu existuje velice zajímavý svět .

10.5. Jak to zapsat?

Záznam dat v kvantitativním výzkumu je ve srovnání se záznamem v kvalitativním výzkumu dětskou hračkou. Vysoká standardizace záznamu nesmírně zjednodušuje, často i redukuje jen na pouhý výběr jedné z předem připravených kategorií.

Záznam dat v kvalitativním výzkumu je obtížnější, nejen proto, že žádné předem připravené kategorie neexistují, ale především pro mnohodimenzionálnost tohoto výzkumného procesu:

Rozhodnutí o výběru jedinců,
shromažďování dat,
jejich analýza,
verifikace toho, co jsme slyšeli,
metodická rozhodnutí o dalších krocích,

to vše je prováděno simultánně a musí být zachyceno v záznamu. Jen tak může
výzkumník dokumentovat validitu použitých postupů.

Kvalitativní výzkumníci používají pro takový záznam velice skromné jméno: "field notes",
terénní poznámky. Loffland a Loffland (1984) definují polní poznámky takto:

Polní poznámky jsou v podstatě chronologický záznam toho, co
se děje v zkoumaném prostředí, co se děje s tímto prostředím
i toho, co se děje v pozorovateli.

Skromné jméno a zdánlivě jednoduchá definice charakterizují velice komplexní dokument.
Polní poznámky jsou nejen důležité pro interpretaci, ale velmi často je **proces vytváření
poznámek totožný s procesem interpretace**. Základním nástrojem interpretace je výzkumník
sám. Proto **výzkumník jako individuum musí být v terénních poznámkách jasně viditelný**.
Pocity, které v nás interview nebo pozorování vyvolá, dojmy, pochybnosti, vynořující se
nápady, první interpretace, a to i tehdy, když se nám třeba zdají pošetilé, zdánlivě náhodné
asociace, to vše musíme zaznamenat.

Terénní poznámky jsou dialog sama se sebou.

Milada Disman, 1982

I popis **prostředí** může být důležitý, stejně jako záznam událostí, které s výzkumem časově
koincidují. Je velice snadné zapomenout, a přitom vše, co jsme tu zmínili, může být důležité
pro interpretaci.

Víme už, že **metodika** výzkumu není připravená předem, že je vytvářena v procesu
výzkumu. Odpověď na prvou otázku ovlivní formulaci otázky další atd. Ve skutečnosti to však
není jednoduchý lineární proces. Odpověď na určitou otázku nás nemusí vést jen k formulaci
dalších otázek, ale k metodologickým rozhodnutím (nebo alespoň nápadům), které s daným
rozhovorem nesouvisí. Proces rozhovoru a jeho záznamu je velice náročný a nezaznamenáme-
li si takový nápad ihned, je téměř jisté, že náš nápad zapomeneme.

Systematické a analytické pozorování plně závisí na vytvoření úplných, přesných
a detailních terénních poznámek.

Bogdan & Taylor, 1975, str. 60

Polní poznámky jsou tedy značně složitý dokument. My tu však máme jen jednu jedinou
kapitulu pro celý kvalitativní výzkum. a tak můžeme k důležitému úkolu jako je **vytváření
a organizování** polních poznámek nabídnout jen několik námětů týkajících se
nejzranitelnějších bodů v těchto operacích.

Vytváření polních poznámek

Záznam rozhovoru nebo pozorování

- Zde se setkáváme s obtížným dilematem, s dvěma protikladnými úkoly. Náš styk
s informátorem musí mít formu velice přirozené interakce. Přitom záznam musí být
co nejuplněnější. Často usilujeme o doslovný zápis.
- Není-li možno provádět **zápis** souběžně s rozhovorem nebo pozorováním,
rekonstruuje záznam **co možno nejdříve**. S postupem času zapomínáme stále
rychleji a rychleji. Loffland a Loffland varují, že je nebezpečné hovořit s někým o
výzkumu před tím, než jsme zrekonstruovali záznam. Takový rozhovor může zkraslit
to, co jsme si zapamatovali.

- Dodatečný zápis si vždycky vyžádá mnohem **více času**, než jsme očekávali. Lofland a Lofland uvádějí, že záznam si vyžádá tolik času, jako pozorování. My se však domníváme, že je to často i násobek tohoto času.
- **Magnetofon** je nenahraditelnou pomůckou, ale zaznamená jen zvuk. Je to jen jedna složka terénních poznámek. Vše ostatní, jako pozorované neverbální chování, vynořující se ideje a nápady, poznámky k interpretaci a metodě, musí být samozřejmě zaznamenávány zvlášť, ale nadto takový záznam musí být pokud možno co nejpřesněji synchronizován se zvukovým záznamem.
- **Přepis** magnetofonového zápisu je časově velice náročný. Přepis jednohodinového rozhovoru si zpravidla vyžádá sedm hodin času hodně zručné písáčky.
- Magnetofonové pásky, stejně jako fotografie, nebo jiné mechanicky vytvořené záznamy, je potřeba neprodleně, přesně a podrobně **identifikovat**. Záznam času, místa a osob je naprosté minimum. Dodatečná identifikace může být neuvěřitelně časově náročná a někdy dokonce i nemožná.
- Záznam pozorování by měl být prováděn v co nejkonkrétnějších termínech. Měli bychom se důsledně **vyvarovat abstraktních, generalizujících termínů**, kategorizujících chování zkoumaných osob. Neměli bychom zaznamenat, že "respondent je zneklidněn", ale popsat chování, ze kterého jsme usoudili, že je zneklidněn. V této fázi záznamu bychom se měli důsledně vyhýbat odbornému žargonu.
- **Analýza a interpretace** by měla být nedílnou součástí každé operace týkající se sběru dat. Analytické poznámky musí být neustále součástí našich terénních poznámek. Všechny vynořující se myšlenky, předběžné interpretace musí být zaznamenány, i když víme, že budou mnohokrát přeformulovány. Totéž platí i o poznámkách, týkajících se metodologie.

- Výzkumník sám je nejen nejdůležitějším nástrojem analýzy, ale i zdrojem možného zkreslení. Proto jeho pocity, dojmy, nálady by měly být pečlivě zaznamenány. **Výzkumník sám musí být v polních poznámkách jasně viditelný.**
- Polní poznámky jsou velmi komplexní. Od samého počátku je musíme optimalizovat z hlediska jejich budoucí **organizace**. Postupně vyvineme systém pro jejich kódování a třídění.
- Polní poznámky se vyvíjejí ve více krocích. První záznam je třeba v průběhu rozhovoru. Ten je však ještě nedostatečně organizován. Každodenní, nebo přesněji každonoční, rutina by měla být prohlédnout naše poznámky, **zkontrolovat** je co do úplnosti (nezapomněli jsme něco?) a přepsat je do definitivnější formy.

Organizace polních poznámek

- Terénní poznámky nejsou homogenním dokumentem. Jejich obsah má mnoho různých úrovní. Proto musí být dobře organizovány. Lofland a Lofland se domnívají, že bychom měli udržovat tři **typy dokumentace**:
 - organizační dokumentace
 - analytická dokumentace
 - terénní dokumentace

Podívejme se na každý z těchto typů.

- **Organizační dokumentace** (mundane files) je souhrn záznamů o lidech, místech, organizacích, dokumentech atd. Jsou to prostě dokumenty (adresy, telefonní čísla, časové plány atd.), které potřebujeme pro každodenní organizaci výzkumu.
- **Analytická dokumentace** (analytic files) je záznamem **procesu** analýzy dat a jejich interpretace. Tato dokumentace je budována kolem kategorií a konceptů, které se vynořily v procesu porozumění. Tyto kategorie se mění neustále, jak pokračujeme s výzkumem. Analytická dokumentace je proto velmi dynamická, odráží všechny kroky, kterými jsme prošli v procesu poznávání.

- **Terénní dokumentace** (fieldwork files) je kompletní soubor všech našich původních poznámek a jiných dokumentů, organizovaný zpravidla v chronologickém pořadí. v určitém smyslu je to pro nás důkaz správnosti našeho postupu. Všechny dokumenty, včetně prvých předběžných poznámek by měly být archivovány.
- Dokumentace na všech úrovních je materializací všeho našeho výzkumného úsilí. Je to vše co máme. Naše dokumenty jsou **nenahraditelné**. Připravit kopie všech dokumentů, uložit je na rozdílných bezpečných místech, by mělo být neporušitelným pravidlem.

Organizace dat

- Analýza, interpretace je prováděna v průběhu sběru dat a je zaznamenávána v analytické dokumentaci. Nicméně je prakticky nemožné udržovat **evidenci** všech vynořujících se vzorců, předběžných závěrů, konceptů, podpůrných nálezu atd, jen v naší mysli. Nezbytně potřebujeme podporu naší dokumentace.
- Dokumentace je ovšem **velice komplexní a zpravidla velice rozsáhlá**. Je proto důležité, aby byla velice dobře organizována, tak, aby nalezení potřebné informace bylo pro výzkumníka co nejsnadnější.
- **Přepis** původní informace je prvním důležitým krokem: široké řádkování, široký okraj, který nám umožní zaznamenat komentáře, kódy atd. Dostatečné mezery mezi odstavci nám umožní rozstříhat kopii záznamu a zorganizovat informace do nového pořadí, odpovídajícímu dané etapě interpretace. Toto střihaní můžeme ovšem provádět jen na kopii; alespoň jeden exemplář původního dokumentu musí být zachován v originální formě.
- Důležitým nástrojem pro organizaci dat je jejich **kódování**.

I v kvalitativním výzkumu máme etapu silně formalizované redukce dat. Na rozdíl od kvantitativního výzkumu redukce dat do kategorií není prováděna na základě apriorně formulovaných hypotéz. **Východiskem pro vytváření kategorií jsou data a interpretace těchto dat.**

- Kategorie jsou dány obsahem získané informace a naším porozuměním této informaci. Někdy nám však mohou pomoci kódy, které jsou na tématu výzkumu, na sledovaném problému málo závislé a jsou dány obecně **typem informace**. Lofland a Lofland (1971) navrhuje tyto kategorie:
 - (1) AKT - dočasná akce krátkého trvání
 - (2) AKTIVITA - akce delšího trvání (dny, týdny, měsíce); něco, co představuje významný element v participaci lidí
 - (3) VÝZNAM (meaning) - výpověď zkoumané osoby, která vysvětluje nebo řídí určité jednání
 - (4) PARTICIPACE - celková participace osoby v daném prostředí nebo celková adaptace osoby na toto prostředí
 - (5) VZTAHY (relations) - vzájemné vztahy mezi více osobami posuzované současně
 - (6) PROSTŘEDÍ (settings) - celé studované prostředí, vnímané jako jednotka analýzy
- Jiný systém kódování, teoreticky méně elegantní, ale možná praktičtější, je navrhován Bogdanem a Biklenem (1982):
 - (1) **Prostředí/kontext** - obecná informace o prostředí
 - (2) **Definice situace** - informace, jak lidé definují prostředí nebo problém
 - (3)

Perspektivy - způsob myšlení lidí a jejich orientace

(4)

Způsob myšlení - myšlení o lidech a objektech; detailnější kategorie než kategorie předchozí

(5)

Procesy - sekvence dění, jeho tok, změny v čase

(6)

Aktivity - pravidelně se objevující typy chování

(7)

Události (events) - specifické aktivity

(8)

Strategie - postupy volené k dosažení cílů

(9)

Vztahy a sociální struktury - neoficiálně definované vzorce vztahů mezi lidmi a skupinami

(10)

Metody - všechny problémy spojené s metodologií výzkumu

Obě série kategorií jsou zde uváděny **jen jako příklad**. Mají zde sloužit jen jako inspirace pro vytvoření vašich vlastních kódů, lepších, protože lépe přizpůsobených vašim specifickým potřebám.

Interpretace dat je tvořivá a velice náročná činnost. Proto bychom se měli snažit, aby technické prostředky obklopující vlastní interpretaci nám ji co nejvíce ulehčily. Zdánlivé maličkosti nám mohou odčerpat mnoho energie. Takovou důležitou maličkostí je chytré **pojmenování kategorií**. Zásadně bychom se měli vyhnout číselným identifikacím, ale volit co nejjasnější smysluplné slovní pojmenování. Nutnost pátrat ve slovníku kódů je velice nepříjemným vyrušením v tvořivém procesu interpretace.

Musíme se připravit na neustálé změny v kódování. Soubor kategorií se vyvíjí je stále úplnější, kategorie jsou postupně přesněji delimitovány. Někdy se stane, že musíme použít **dvójité kódování** (double coding - Miles and Huberman 1984): stejný předmět (odstavec, věta) spadá do více než jedné kategorie a je definován více než jedním kódem. To by byl vážný problém v kvantitativním výzkumu, kupř. v obsahové

analýze. V kvalitativní studii nemusí být požadavek, aby použité kategorie byly vzájemně exklusivní, striktně dodržován. Smyslem kódování tu je, pomoci nám **nalézt** určité koncepty, předměty, analytické kategorie, a ne je počítat.

- **Změny v systému kódování**, prováděné poté, co byla již značná část dokumentů byla okódována, jsou nesmírně pracovně náročné a bez použití počítače téměř nemožné. Tento problém je daleko více spojen s předefinováním existujících kategorií než s rozšířením souboru kategorií o nové kódy.

- **Počítač** je pro kvalitativní výzkum nesmírně významnou pomůckou. Ne kvůli statistické analýze dat, ale pro záznam a organizaci dat.

- Rozšíření velice lehkých malých počítačů ("laptop" nebo "notebook") většinou nezávislých na elektrické síti přináší nový, velice efektivní způsob **vytváření polních poznámek**. Systematický každodenní záznam našich pozorování, přepis ručně psaných poznámek, záznam nápadů je nejen velice užitečný z hlediska kontroly výsledků naší denní práce (kupř. co do úplnosti), a proto, že vede k vytvoření dokumentu který je čitelný pro každého, nejen pro pisatele. Největší výhodou je, že je tento dokument zachycen ve velice flexibilní formě.

- Je velice snadné **kopírovat** to, co jsme zapsali na jinou disketu a zálohovat tak produkt naší práce pro případ náhodné ztráty nebo zničení. Snažit se ušetřit na nákladech za diskety může být nejhorším ekonomickým rozhodnutím v naší profesionální kariéře.

- Všechny **programy pro zpracování textu** (word processing) nám umožní snadno **přeskupovat části textu**. Z původního textu můžeme okopírovat části textu, které se týkají interpretace do analytické dokumentace, přenést do zvláštního dokumentu všechny části textu kódované do stejné kategorie, atd. To je nejen mnohem pohodlnější a rychlejší než stříhat a lepit, ale hlavně je snadné kdykoliv revidovat naše rozhodnutí a přeskupit text do nové struktury. Pravidlo, že původní dokument musí být zachován alespoň v jedné kopii (ale raději ve více, jako záloha) v původní formě, platí tu ještě více, než když pracujeme s papírem a nůžkami.

- Tyto programy nám mohou podstatně ulehčit **změny v kódování**. Tak kupř. výborný český textový editor TEXT 602 obsahuje příkazy NAJDI a ZMĚŇ. Prvým příkazem nalezneme pro nás velice rychle jakýkoliv řetězec znaků, třeba kód, který hodláme změnit, a můžeme jej pak změnit na novou hodnotu. Chceme-li změnit každý výskyt určitého textového řetězce do stejné cílové hodnoty, pak použijeme příkaz ZMĚŇ a informujeme počítač, na jaký nový textový řetězec musí být starý řetězec změněn. Změna je pak provedena automaticky pro celý dokument.
- Tato schopnost textových editorů nám **někdy může nahradit kódování**. Příkazem NAJDI necháme počítač nalézt klíčová slova charakterizující kupř. určitý koncept nebo kategorii, a tak se někdy můžeme obejít bez explicitního kódování.
- Při takových operacích je výhodné mít možnost identifikovat co nejpřesněji umístění určitého výrazu v textu. Zde pomůže jednoduchá operace, kterou dovedou některé novější textové editory: **automatické číslování řádek textu**.
- Některé textové editory, jako kupř. WordPerfect, umožní rozčlenit text do jednotlivých "polí". Tato **pole** pak mohou sloužit jako jednotky, které podřadíme pod určitou kategorii, koncept, kód atd. Tento program nám nadto umožňuje třídít pole (nebo řádky, nebo odstavce) podle různých kategorií. Tím se už blíží některým textovým databázím.
- Obvyklé datové báze, takové jako jsou používány kupř. pro obchodní a administrativní účely, mají pro zpracovávání kvalitativních dat našeho typu jen omezené použití. Jejich pole jsou malá, mohou obsáhnout jen poměrně omezený rozsah textu, který je z našeho hlediska nedostatečný. Prakticky jsou pro nás použitelné jen pro soubory dat v organizační dokumentaci.
- Pro potřeby kvalitativního výzkumu, zejména v oblasti etnografie, byly vytvořeny velice chytré programy jako kupř. ETHNOGRAPHER. Zdá se však, že tyto programy jsou stále častěji nahrazovány programy typu **textových databází a programy pro vyhledávání dat**. Příkladem takového velice rychlého programu je ZyINDEX. Ten umí vyhledávat textové elementy podle docela komplikovaných příkazů, používajících pravidla booleovské logiky. Kupř. můžeme program požádat, aby našel soubor (pole,

odstavec), který obsahuje slovo "dopis" NEBO "psaní" A slovo "domů", NEBO slovo "rodině". Všechny programy tohoto typu (a některé textové procesory) používají techniku pseudoštitku (wildcard). Zde symbol nahrazuje písmeno nebo skupinu písmen. Kupř. dáme příkaz, aby počítač našel slovo "rodin*", počítač nalezneme: rodina, rodině, rodiny, rodinný atd. ZyINDEX a některé další programy mohou také pracovat s kategorií proximity. Můžeme dát příkaz, aby počítač identifikoval určité slovo jen tehdy, je-li v jeho sousedství (definovaném třeba počtem řádků) určité jiné slovo nebo skupina slov. Všechny tyto operace jsou pro organizaci kvalitativních dat velice užitečné.

Tak, a to je skoro všechno, o kvalitativní analýze. Alespoň všechno, co se vejde do téhle malé knihy. Je to výzkum tak odlišný, že by zasluhoval alespoň tolik kapitol, kolik jsme věnovali výzkumu kvantitativnímu. I když polem vašeho zájmu je tradiční kvantitativní výzkum, může pro vás být hlubší znalost kvalitativního výzkumu velmi užitečná. Umožní vám vidět vaše problémy v novém světle a to se obvykle vyplatí. Bohužel, základní literatura dosud v češtině neexistuje. Můžete-li, přečtěte si alespoň Glasera a Strause: Grounded Theory, Bogdana a Bogdana: Introduction to Qualitative Research method, nebo Lofflanda a Lofflanda: Analyzing Social Settings. Určitě nebudete litovat.

Řešení úkolů z kapitoly 10.

Cvičení 10.1.

Kritická je třetí a čtvrtá věta v odstavci. Ty věty jsme uvedli jen jako příklad struktur, které by se **mohly** vynořit v průběhu analýzy. Kdybychom však začali pátrat po těchto konceptech, prohřešili bychom se vážně proti duchu kvalitativního výzkumu. Náš výzkum by nespočíval na datech, ale na "preconceived notion", na předem připravených konceptech a kategoriích a byl by opět jen pouhým testováním hypotéz.